

GLOBALNA EKONOMSKA I EKOLOŠKA KRIZA I NUŽNOST PREOSMIŠLJAVANJA GLOBALNOG KAPITALIZMA

Viktor RADUN

Razvoj ljudskog društva je došao do kritične tačke, kada postojeća stopa može da se održi samo nauštrb uništavanja prirodnog okruženja

1. ANAS, NA POČETKU 21. VEKA,

nikoga ne treba ubeđivati da je svet u krizi. Ta kriza je sveopšta: ekonomska, socijalna, politička, filozofska, demografska, kulturna; kriza vrednosti, identiteta, ličnosti. Ova konstatacija nije tako preterana kao što na prvi pogled izgleda. Na razmeđu dva milenijuma, dva veka, sve, ili gotovo sve, merljive vrednosti uvećale su se i ubrzale do tačke usijanja. Čitav 20. vek bio je vek enormnog (eksponencijalnog) rasta i ubrzavanja svih dimenzija i nivoa društvene stvarnosti.¹ To *nagomilavanje* i *ubrzavanje*, uzrokovano neprevaziđenim tehnološkim razvojem i naučnim dostignućima, krajem 20. veka dostiže *granice održivosti*.

Samo *dve* karakteristike: *rast* (više svega) i *brzina* (sve brže i brže) dovoljne su da označe *fundamentalnu kompleksnost* vremena u kome svi živimo, i nateraju nas na preispitivanje. To je ključni paradoks današnjice!

Vreme krize je uvek *vreme filozofije*. Kriza globalnih dimenzija, kakva je danas, predstavlja signal da nešto nije u redu i čini nužnim *preispitivanje suštinskih principa i vrednosti* na kojima se zasniva sistem koji je dospao u krizu. Dakle, da bismo rešili krizu u kojoj se svi, ili bar velika većina nas, danas nalazimo, moramo pozvati u pomoć *filozofski način gledanja na stvarnost*.

2. Celokupni društveni razvoj može biti sagledan kroz ukrštanje, međusobno preplitanje i interakciju dva suštinska sistema: a) ljudsko društvo i b) prirodno okruženje.

U osnovi prvog sistema je sprega naučno-tehnološkog i ekonomskog razvoja, kao ključna determinanta i faktor evolucije ljudskog društva, dok su u osnovi drugog sistema prirodni zakoni i principi. Društveni razvoj, kroz korišćenje i eksploataciju prirodnih resursa (voda, vazduh, energetske izvor, biljne i životinjske vrste), neminovno povlači za sobom postepenu razgradnju i povlačenje prirodnog okruženja, što konačno vodi interakciju dva suštinska sistema ka sve većoj neravnoteži.

¹ Više o tome videti: Eriksen, Tomas Hilan: *Tiranija trenutka, brzo i sporo vreme u informacionom društvu*, Biblioteka XX, Beograd, 2003.

Globalna kriza je, otuda, pre svega *rezultat narušene dinamičke ravnoteže između razvoja ljudskog društva i evolucije prirodnog okruženja*, pri čemu je *ekološka paradigma i ekološka kriza* krajnji sublimat te neravnoteže.

Ključni problem koji se postavlja pred nas jeste *problem* koji se tiče *nivoa kompleksnosti međusobnih veza između ova dva sistema*. Mi zapravo ne znamo kakve su sve povezanosti između njih i kako će se dinamika njihove interakcije odraziti na budućnost razvoja društvene zajednice u celini.

Analiza ekološke krize mora biti inicirana *sa aspekta ekonomije*. Ekonomija, kao glavni faktor uticaja ljudskog društva na okruženje (koja u sebi implicira tehnološki faktor), na jednoj tački svog razvoja morala je da se suoči sa problemom ekologije. I ekologija i ekonomija imaju isti koren reči: „eko“, što potiče od starogrčke reči „oikos“ (oikos – kuća, gazdinstvo, domaćinstvo). U biti oba izraza je isti pristup – *domaćinski*, samo usmeren na dve različite strane: u slučaju ekonomije – na pojedinca ili organizaciju, ekonomskog subjekta, a u slučaju ekologije – na okruženje, tj. životnu sredinu. Domaćinski odnos prema životnoj sredini znači odgovornost i brigu za živi svet, prirodne resurse, regionalnu diverzifikaciju, ekosistem, pažnju i osećaj za ravnotežu.

Moderna kapitalistička ekonomija je u većini zemalja izgrađena po uzoru na zapadna teorijska i praktična dostignuća. Ona se najpre može okarakterisati kao *potrošačka i tehnološki uslovljena*. Tržište je shvaćeno kao osnovni instrument za zadovoljavanje stalno rastućih i promenljivih potreba, pretežno fizioloških (potrebe za hranom, pićem, snom, seksualne i druge potrebe), pri čemu se potrebe stalno prate, podstiču, pa čak i stvaraju, na raznorazne suptilne, naučno zasnovane, načine i tehnike, zajednički svrstane u marketing. Time je marketing uspostavljen kao visoko sofisticirana, interdisciplinarna nauka i veština ubeđivanja ljudi i njihovog permanentnog podsticanja na potrošnju. Tako je stvoren *začarani krug*, odnosno kružni, lančani *samoobnovljivi proces*, u koji su povezani sledeći elementi:

TEHNOLOGIJA – PROIZVODNJA – MARKETING – POTROŠNJA – DOBIT (PROFIT)
--

U ovom lančanom nizu svi elementi su čvrsto povezani; glavni pokretač i motiv je *ostvarena dobit*, čije uvećanje automatski, mehanizmom preduzetničke tržišne ekonomije, povlači za sobom uvećanje svih drugih elemenata. Tako dolazi do *hipertrofije celokupne ekonomije*, što se izražava kroz hipertrofiju proizvodnje najrazličitijih proizvoda i usluga, hipertrofiju tehnoloških inovacija, hipertrofiju marketinga, hipertrofiju potrošnje, i konačno, hipertrofiju dobiti. *Takva hipertrofirana ekonomija je sama sebi cilj*, a njena *preterana masa, svojom inercijom predstavlja opasnost i produkuje krizu*.

Globalna ekonomija, koja promovise principe neoliberalne ekonomske doktrine, naglasila je neravnotežu između ljudskog razvoja i okruženja. Doba globalizacije je doba *ogromnog ubrzanja ekonomije i društva uopšte*. Protežirajući sferu ekonomije, ona svodi ljude na potrošače, a jedini smisao vidi u jurnjavi za poslom, profitom i materijalnim zadovoljstvima.

80 To je doba brzine i eksponencijalnog rasta razvojnih tendencija mnogih pojava (porast sta-

novništva, razvoj vazdušnog saobraćaja nakon II svetskog rata, broj Internet korisnika, rast informacija, i tako dalje).²

Moderna ekonomija *nije do kraja osvestila svoje istinsko biće*, već je usmerena na čoveka kao *potrošača*, posmatrajući ga kao *homo economicus*. Ona instrumentalizuje čovekove potrebe, ograničavajući njegovu slobodu izbora na odlučivanje između jedne ili druge robe, jednog ili drugog brenda. U tom fokusiranju na potrošnju, koja je glavni motor celokupnog ekonomskog, a time i društvenog razvoja, takva ekonomija zanemaruje čovekov odnos prema okruženju.

Širenjem cunami globalizacije, kapitalistički ekonomski sistem danas je postao preovlađujući u svetu. Na prelazu iz osme u devetu deceniju, socijalistički društveni i ekonomski sistemi u istočnoj, centralnoj i jugoistočnoj Evropi doživeli su krah, da bi im užurbano bili ponuđeni recepti, u vidu procesa zamenjivanja iščezlog sistema nekakvom primitivno liberalnom verzijom kapitalizma, po diktatu famoznog Vašingtonskog konsenzusa³, nazvanim „tranzicija“, nekom vrstom prvobitne akumulacije kapitala u cilju uspostavljanja „uređenog“ „superiornog“ kapitalizma i reintegracije tih zemalja u svet razvijenih.

Zahuktali proces globalizacije time je samo dobio dodatnu injekciju, prerastajući u univerzalni proces, zapravo pokret ka uspostavljanju jednog globalnog mega-kapitalizma, vođen interesima američke ekonomije i multinacionalnih kompanija. Zamah globalizacije, nastao osamdesetih godina 20. veka, kao rezultat III tehnološke revolucije (široka primena informacionih, telekomunikacionih i tzv. „čistih“ tehnologija), izostrio je problem ekologije i doveo u pitanje buduću opstanak ljudskog društva. Srž procesa globalizacije, odnosno njegova ključna ekonomska filozofija, jeste *neoliberalna ekonomska paradigma*. Iako postoje različite varijante neoliberalizma, njihovi zajednički elementi mogli bi se svesti na nekoliko bitnih:

- ekonomski individualizam;
- naglasak na privatnoj svojini;
- slobodna konkurencija i podsticanje preduzetništva;
- odbojnost prema državnom intervencionizmu i kolektivizmu.

U najkraćem, neoliberalna ekonomska gledišta stoje na suprotnoj strani od kejnzijanske makroekonomske teorije i njoj odgovarajuće politike angažovanog uticaja države na popešivanje agregatne tražnje, i kao posledica toga, rasta ukupne proizvodnje i smanjenja nezaposlenosti. Neoliberalizam insistira na slobodi pojedinca, slobodi kretanja roba, usluga, kapitala i radne snage na tržištu i veruje u moć tržišta da samostalno reguliše ekonomski život.

Najžešći zagovornik neoliberalne ekonomske doktrine, SAD, nisu dosledne u sprovođenju principa i politike neoliberalne doktrine na domaćem terenu. Oni grade imidž branitelja zapadne demokratije, čuvara i zastupnika slobodnog tržišta i liberalne ekonomije, ali pre svega su izvoznici tih vrednosti u zemlje u kojima je na snazi drugačiji sistem vrednosti, drugačiji ekonomski i politički sistem.

² Eriksen, Tomas Hilan: Ibidem, str. 112-113.

³ Videti: *Washington Consensus*, sajt: www.cid.harvard.edu/cidtrade/issues/washington.html, Williamson, John: *Did the Washington Consensus Fail?*, sajt: www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?ResearchID=488.

Pitanje *neizbežnosti ekonomskog razvoja zemalja u razvoju u koliziji je sa neophodnošću ograničenja zagađenja životne sredine na globalnom planu*. To je osnovna protivrečnost koju kvazi neoliberalni kapitalizam reprodukuje. Nametanje ograničenja i novih standarda zemljama koje su u razvoju zaostale za razvijenim zemljama, a koje imaju prirodnu potrebu i pravo na ubrzan razvoj (primer Kine, Rusije, zemalja Afrike i jugoistočne Azije) *onemogućava globalizaciju održivog razvoja*.

3. Globalna ekonomija u stvaranju predstavlja samo *jedan od mogućih modela globalne ekonomije*, i tako ga treba razumeti. No, on već sada pokazuje svoje slabosti, a njegova ekspandirana snaga se urušava i splašnjava. Najnoviji znak malaksalosti celokupnog sistema globalne ekonomije predstavlja globalna finansijska kriza koja je zahvatila SAD, a ubrzo i veliki deo drugih zemalja u svetu.

Finansijski krah, nastao najpre u SAD, doživeo je enormnu ekspanziju i gotovo munjevito se raširio po drugim kontinentima, prerastajući u globalnu finansijsku i ekonomsku katastrofu. Zasnovan na mnoštvu finansijskih „inovacija“ novijeg datuma, taj slom finansijskih institucija i poslovanja mogao se očekivati. U osnovi ove krize leži jurnjava za profitom, beskrupulozna vera u finansijske mahinacije. Slikovito rečeno, za krivca je proglašena besomučna pohlepa Wall Streeta.

Glavni uzrok kraha treba najpre prepoznati, a zatim ispraviti načinjenu štetu. Kao što to Joseph Stiglitz⁴ opisuje: „U ekonomiji okruženja postoji jedan osnovni koncept, poznat kao princip ‘zagađivač plaća’. To je stvar poštenja, ali i efikasnosti. Wall Street je našu ekonomiju zagadio otrovnim hipotekama. Sada treba da plati za čišćenje.“

Prema oceni UNCTAD-a⁵: „Sredinom 2008. godine, globalna ekonomija se klati na ivici recesije. Opadanje, nakon četiri godine relativno brzog rasta, posledica je mnoštva faktora: globalnih nuspojava koje su proizašle iz finansijske krize u SAD, pucanja balona naduvane stanogradnje, kako tamo tako i u drugim velikim ekonomijama, rastućih cena robe, ubrzano restriktivnih monetarnih politika u velikom broju zemalja i berzanske labilnosti. Bez snažne i međunarodno koordinisane akcije u makroekonomskoj politici, neizbežno ćemo se suočiti sa globalnom ekonomskom recesijom punog obima.“

Posmatrano iz šire perspektive, ova globalna kriza je *kriza same osnove globalnog kapitalizma: njegove neoliberalne paradigme*. Umesto ka daljem „oslobađanju“ tržišta, ona neminovno vraća ekonomiju korak unazad, aktuelizujući ponovo nužnost intervencije države. Velike privatne finansijske institucije sada puze i mole za pomoć države, iako su se koliko do juče ponosile svojom samostalnošću i zastupale slobodu tržišta i ulaganja.

Da li je u stvari ova velika finansijska kriza samo još jedna tačka u nizu, koje signalizuju početak kraja tržišno-ekonomskog pogleda na stvarnost? Očigledno je da takav, mehanički, jednostran, beskrupulozni sistem, usmeren na sve više i sve brže stvaranje materijalnog bogatstva, osuđen na neuspeh. Nama je preko potreban *kapitalizam sa dubom*.

⁴ Stiglitz, Joseph: *Good day for democracy; Now Congress must draw up a proposal in which costs are borne by those who created the problem*, *The Guardian*, October 1, 2008, sajt: <http://www.guardian.co.uk/commentis-free/2008/oct/01/useconomy.congress>

Danah Zohar i Ian Marshall u svom delu *Dubovni kapital* preispituju današnji kapitalizam i biznis sa aspekta njegove održivosti, u širem kontekstu. Oni kažu: „Pitajući se da li je kapitalizam održiv, moramo da se zapitamo da li on služi našim najdubljim ljudskim vrednostima i težnjama. Moramo da postavimo pitanje da li će on omogućiti opstanak ljudske vrste, i da li može da podržava ljudsko preduzeće u jednom širem kontekstu tako vitalno važnih pitanja kao što su: šta je smisao i svrha ljudskog života?“⁶

Zohar i Marshall oslikavaju današnji kapitalizam preko metafore Erisihтона. Erisihton je mitski junak pozajmljen iz grčke mitologije. „Erisihton je pohlepan čovek koji misli isključivo na profit. Njemu ništa nije sveto... Ali, jedan od bogova baci kletvu na Erisihтона zbog njegove pohlepe. Od tog dana, Erisihton bio obuzet nezajažljivom glađu. Prvo pojede sve svoje zalihe hrane, a potom i svo svoje bogatstvo pretvori u hranu koju može da pojede. Još uvek nezadovoljan, on proždra svoju ženu i decu. Na kraju, Erisihтону ne ostade ništa drugo za jelo osim vlastitog tela. I on pojede samog sebe.“⁷

O značenju ove metafore, Zohar i Marshall kažu: „Erisihton je konačni simbol čistog čoveka ekonomije, a njegova sudbina odslikava način života, odnosno vođenja posla, koji je neodrživ. No, on je simbol onoga što nam nudi današnji kapitalizam i biznis kakav poznajemo. On je simbol koji može da predstavlja autodestruktivnu sudbinu, ne samo biznisa već i čitave naše kulture, ako dopustimo da uskogrude vrednosti današnje kratkoročne, novcem opsednute poslovne etike zavladaju našim životima i izborima u širem smislu.“⁸

Kritikujući takvo stanje i odnos prema okruženju, Zohar i Marshall stvaraju koncepciju *dubovnog kapitala*, koji se definiše kao „vrednost koja budućnost čovečanstva čini održivom, kao i vrednost koja neguje i održava ljudski duh. On nalazi svoj izraz u onome u šta društvo ili preduzeće veruje, zbog čega jedno društvo ili preduzeće postoji, čemu teži, za šta preuzima odgovornost. Jedino onda kada su ovi aspekti duha zadovoljeni i kada smo sigurni da im istinski služimo, možemo nastaviti dalje u izgrađivanju društvenog i materijalnog bogatstva koja održavaju naš svakodnevni život.“⁹

4. Ljudsko društvo je moralo u jednom trenutku da prizna i obuhvati obim, strukturu, dinamiku i posledice svog razarajućeg uticaja na okolinu. Taj uticaj je postao uočljiviji tek sa izbijanjem tehnološke revolucije, nazvane industrijska revolucija, čija je prva faza, poznatija pod imenom Prva industrijska revolucija, započela sredinom 18. veka, najpre u Engleskoj, a zatim i u drugim evropskim zemljama, dok je druga faza ili Druga industrijska revolucija, od sredine 19. do sredine 20. veka, koncentrisana uglavnom u Nemačkoj i SAD. Industrijska revolucija, u celini, predstavljala je istinski prevrat u istoriji razvoja ljudskog društva.

Od svesnosti o učinjenoj šteti i ugroženosti prirodnog okruženja do konkretnih mera i akcija za njeno isceljenje, put je vrlo dug. Najpre je društvena zajednica postala svesna opasnosti koje slede iz nemarnog i bahatog odnošenja prema prirodnom okruženju, zatim je ta

⁶ Zohar, D., Marshall, I.: *Dubovni kapital*, HESPERIAedu, Beograd, 2008, str. 40.

⁷ Ibidem, str. 30.

⁸ Ibidem, str. 31.

⁹ Ibidem, str. 60.

svest o narušenoj ravnoteži i posledicama neravnoteže podignuta na najviši mogući nivo, u vidu pokretanja pitanja na nivou vlada i globalnih faktora moći (UN, EU, NATO, NAFTA, ASEAN, MMF, STO, Svetska Banka) da bi na kraju bio postignut opšti globalni konsenzus oko donošenja konkretnih planova, mera i akcija. Raščlanjavanjem, možemo izdvojiti sledeće fa-ze puta ka ozdravljenju prirodnog okruženja:

- osveščivanje,
- problematizovanje,
- donošenje konkretnih planova, kriterijuma i mera,
- delovanje.

Delovanje ne izostaje. Proglašena je globalna kriza okruženja i najodgovornije međunarodne institucije, na čelu sa UN, ozbiljno su shvatile opasnost od globalne ekološke katastrofe. Sačinjeni su mnogi izveštaji o stanju i perspektivi ekološke krize, održane mnoge međunarodne konferencije, doneti su ekološki standardi, promenjena je zakonska regulativa, kako na planu pojedinih zemalja, tako i na planu makroregija (EU). I velike transnacionalne kompanije su preduzele brojne ozbiljne korake u tom cilju. Ekologija je ušla u obavezan plan i program nastave na mnogim univerzitetima, organizuju se različiti programi i istraživanja. Drugim rečima, društvena zajednica je učinila mnogo na svim planovima da ublaži postojeću ekološku krizu, spreči ili uspori dalje pogoršavanje ekološke krize, upozori i informiše javnost o pretećem ekološkom slomu, stvori opštu klimu pozitivnog, odgovornog odnosa prema okruženju i u budućnosti. *Da li je to dovoljno* da bismo povratili izgublenu ravnotežu?

5. „Priroda“, „prirodno okruženje“, „životna sredina“ – sve su to samo naše *idejne koncepcije, predstave*. Mi pod *prirodom* podrazumevamo *određeni sklop mišljenja i predstava koje mi kao čovečanstvo imamo o svetu koji nas okružuje, i koji nije naseljen i civilizovan ljudskim bićima*. Mислеći na te predstave i ideje, Bill McKibben govori o „smrti prirode“. „Smrt prirode ne znači i kraj sveta. Kiše će i dalje padati, sunce će sijati, iako drugačije nego pre. Kad kažem ‘priroda’, mislim na određeni sklop ljudskih ideja o svetu i našem mestu u njemu. Smrt tih ideja započinje našim vidljivim promenama u stvarnosti koja nas okružuje – promenama koje naučnici mogu izmeriti i označiti. Sve češće te se promene sudaraju s našom percepcijom, naše viđenje prirode kao večne i izdvojene sve je bleđe, te ćemo i prejasno videti šta smo učinili.“¹⁰

Čudna je naša upornost, bolje reći – *tvrdokornost, u nastojanju da neograničeno dugo održavamo našu sliku prirode kao čistu, netaknutu, divlju*. Naš um nije vođen činjenicama i dokazima, već *uvreženim idejama i verovanjima*. Preplavljeni smo činjenicama, upozorenjima ekoloških organizacija, naučnim izveštajima, apelima za uzbunu, ali mi i dalje slepo verujemo u nedirnutu čistotu mora, šuma, neba i vazduha. Kako dalje kaže McKibben: „Naša sposobnost da uništena područja jednostavno prebrišemo iz pamćenja, i usred ljudskog puštošenja pronađemo lepotu, doslovno zapanjuje.“¹¹ I još: „Ideja divljine, drugim rečima, spo-

¹⁰ McKibben, Bil: *Klimatske promene, odgovor prirode*, Esotheria, Beograd, 2007, str. 19.

sobna je preživeti većinu ‘uobičajenih’ razaranja prirode. Divljina može preživeti u našim umovima i onda kada je zemlja otkrivena, zabeležena, čak i uništena.“¹²

Da bismo rešili ključni problem koji smo postavili na početku, ne možemo samo *korigovati* naš odnos prema okruženju. Moramo ga iz korena *promeniti*. To zahteva *radikalnu promenu, kvantni skok iz jedne paradigme u novu paradigmu*.

Norveški filozof Arne Nes je skovao izraz *dubinska ekologija*. Dubinska ekologija se postavlja radikalno različito u odnosu na „klasičnu“ – „površnu ekologiju“. Ona totalno menja naš pogled na svet, približavajući se duhovnom, mističnom pogledu na svet. „Dubinska ekologija je radikalni ekološki pokret, koji kritikuje ideju održivog razvoja i upozorava da se bez korenite promene razmišljanja o osnovama na kojima počiva zapadna civilizacija neće postići nikakav napredak u pitanjima zaštite životne sredine.“¹³ Prema tumačenju Fritjofa Capre: „Površna ekologija je antropocentrična ili humanocentrična. Ona gleda na ljude tako kao da se nalaze iznad ili izvan prirode, kao da su izvor svih vrednosti, i prirodi dodeljuje samo instrumentalnu ili ‘upotrebnu’ vrednost. Dubinska ekologija ne odvađa ljude – niti bilo šta drugo – od prirodnog okruženja. Ona svet vidi ne kao zbir izolovanih objekata već kao mrežu fenomena koji su fundamentalno povezani i međuzavisni.“¹⁴

Hipoteza Gaia, jedno od najnovijih teorijskih objašnjenja velikih promena u okruženju, sinteza je nauke i mitološko-mističko-magijske sfere znanja. Tvorac Gaia hipoteze, engleski biolog John Lovelock, objašnjava da živi i neživi svet Zemlje zajedno obrazuje kompleksni interaktivni sistem, koji funkcioniše kao živi organizam. U svom radu *Osveta Gaie (The Revenge of Gaia: Why the Earth is Fighting Back - and How we Can Still Save Humanity)* Lovelock tvrdi da je sada suviše kasno da izbegnemo ozbiljne posledice klimatskih promena i globalnog zagrevanja i da je koncept održivog razvoja prevaziđen, jer smo ušli u period neodrživog razvoja. Po njegovom mišljenju, neizbežne su velike prirodne katastrofe, koje će zadesiti čovečanstvo u narednim godinama, prouzrokovati ogromne migracije i odneti mnogo ljudskih života.

Mi živimo i razmišljamo *omeđeni našim sopstvenim predstavama*. Te naše predstave: o svetu, o čoveku, o životu, o međuljudskim odnosima, preživljavaju dugo, žilavo se opirući novim naučnim saznanjima, koja nam sugerišu nove predstave, nove perspektive. Dugo smo verovali u beskonačan svet, Zemlju bez granica, obilje resursa. Danas, kada je fotografija planete Zemlje, snimljena iz svemira, postala obavezan deo školskih udžbenika, kada je za oko 12 sati moguće avionom preleteti polovinu kugle, kako možemo i dalje verovati u beskonačnost? Buckminster Fuller je prvi izmislio metaforu Zemlje kao svemirskog broda: mi se svi nalazimo na jednom velikom svemirskom brodu, na putovanju kroz svemirska prostranstva, ali, koliko god veliki, taj svemirski brod ima *ograničen* prostor, te stoga na raspolaganju imamo *ograničene* zalihe hrane, pića i ostalih vitalno važnih resursa.

¹² Ibidem, str. 49.

¹³ Mišković, M. Milan: Održivi razvoj i dubinska ekologija, Filozofeme broj 8, Srpski filozofski forum, Novi Sad, 2008, str. 46.

¹⁴ Capra, Fritjof: The web of life: A New Synthesis of Mind and Matter, HarperCollins, 1996, str. 7.

Razvoj ljudskog društva je došao do *kritične tačke*, kada postojeća stopa može da se održi samo nauštrb uništavanja prirodnog okruženja. To je tačka kada nastavljanje društvenog razvoja u budućnosti istim tempom više nije moguće. Društvo postaje žrtva sopstvenog razvoja, čime se razvoj iskrivljuje u svoju suprotnost, postajući kočnica i ograničenje. Nužno je zastati i preispitati dosadašnji put. To je istorijska raskrsnica, na kojoj valja predahtnuti i napraviti radikalnu promenu. Društvo treba da se *revolucioniše*, da načini *kvantni skok* u kvalitativno novo stanje, birajući *radikalno* drugačiji put, ako ne želi da se zaglavi u ćorsokaku.

Postojeća paradigma odnosa prema okruženju, okarakterisana kao odnos kontrole i eksploatacije, ima ogromnu *inerciju* i teško se menja. Inercija društvenog napretka, oličenog u metaforama demokratije, slobodne ekonomije, liberalnog tržišta, blagodeti nove tehnike i tehnologije, i ostalim proizvodima kapitalističke potrošačke teorijske demagogije, ogromna je. *Inercija progressa* povlači za sobom i *inerciju* pravno-ekonomskih, naučno-tehnoloških i organizaciono-društvenih struktura na kojima se zasniva. Ulozi su preveliki da bi se tek tako odustalo od njih. Uvođenje radikalno drugačijeg sistema poslovanja i života uopšte jedino je rešenje, ali *koliko je vremena potrebno za to?*